

Владета Јеротић

ОДРИЦАЊЕ КАО САМООГРАНИЧЕЊЕ*

Није могуће замислити људски живот, али ни живот свуда где га има, без одрицања као самоограничења, па и жртвовања. Иако одрицање и жртва нису синоними, у блиском су међусобном односу, као што су то тело и душа и душа и дух. Између тела, душе и духа, наине, влада однос хармоније, подношљивости или нерета. Однос нерета у тим односима најчешћа је појава у животу цивилизованог човека света. Док је тзв. природни човек још у релативном складу телесног и душевног живота, са слабо равнијеним или неразвијеним духовним животом, човек културе неминовно доживљава унутарњи сукоб својих телесних, душевних и духовних потреба. Читав доживотни процес тзв. индивидуације (то је човеков пут од индивидуе до личности) или/и обожења (хришћански пут теозиса) сталан је труд и мука одрицања као самоограничења, али и повремена истинска радост због тог одрицања.

Да ли се већ ембрион, односно фетус, почиње учити одрицању, још у тесном и зависном односу са мајком, њеним потребама, здрављем, али и њеним вољним и невољним одрицањем? Вероватно је тако. Симбиотички однос мајке са дететом, који започиње у пренаталном добу, наставља се бар још годину дана после рођења детета, такође са неминовном пратећом појавом обостраног одрицања, несвесног (за дете), а полусвесног или свесног за мајку. Даље праћење живота детета, младог, а затим одраслог, средовечног и на крају старијег и старог човека пажљиво је или непажљиво праћење човековог развоја као невидљиве нити (свога) сталног одрицања као самоограничења.

Чега човек најчешће мора, али и треба, да се одрекне? Своје неутољиве, природне (?) потребе (већ од пренаталног доба, па све до смрти) за задовољством („принцип задовољства“, о коме су тачно писали психоаналити-

* Мада су синоними за реч *одрицање* најчешће *ојозивање*, *ојовргавање*, *јорицање*, ми ћемо се у овом чланку бавити појмом одрицања једино у смислу самоограничења, добровољног одустајања, повлачења, самоодрицања, жртвовања.

чари). Дете је задовољно кад је нахрањено мајчином храном, али и мајчином љубављу (данас се мајци у пуној бризи за дете, убрзо после рођења детета, придружује и дететов отац); касније се у животу тој примарној и до краја живота присутној потреби човековој за храном и љубављу придружују и многе друге потребе што произлазе како из човекове нагонске делатности (његовог сексуалног и агресивног нагона) тако и из потребе које човеку намеће цивилизацијски и културни „дух времена“. Чини се да су неке од тих потреба императивне природе: поред поменутих нагона, такве је природе и „воља за смислом“, коју је аустријски психијатар Виктор Франкл смело, а, изгледа ми, оправдано, уврстио у човекове нагоне; друге потребе мање су инхерентне људској природи, а више су производ „атмосфере века“, споља човеку натуране силином захтева која изненађује (код адолесцената пробање дроге, алкохола, пушење, рани сексуални односи).

Ако жртва и јесте основа свег живота — биљка се жртвује животињи, животиња другој животињи и човеку, човек се жртвује за човека, Богочовек Христос жртвовао се (и стално се изнова жртвује) за све људе — изгледа да су човеку свака жртва и свако одрицање тешки. Одбијање детету нечега до чега му је нарочито стало праћено је плачем, затим љућњом, у адолесцентном добу бунтом. У одраслом, тзв. зрелом добу, уколико се не настави са незрелим понашањем према нормалном захтеву одрицања као самоограничења („принцип реалности“ у психоанализи), ипак је у појавама одрицања приметан, више или мање, уздржан гнев; израз незадовољства услед одрицања, једном речи, тешко се може до краја сакрити (потиснути). Ваља због тога разликовати две врсте одрицања: принудно и добровољно одрицање. Упадљиво већи број принудног одрицања у току живота просечног човека резултат је не само „принуде принципа задовољства“ у човековој природи већ и његове ненаучености на одрицање.

Како се и где најпре човек почне учити одрицању као природном самоограничењу? Породица је оно значајно, па и одлучујуће место где ће дете, код добрих и паметних родитеља, најпре почети да се лагано и уз пажљиву контролу родитеља учи одрицању као самоодрицању. Себични родитељи, који сами никада нису (довољно) научили да себе ограничавају, затим несложни родитељи, присуство јединца у породици неповољне су околности за учење како се треба и због чега нечега одрећи. Савремена психологија је са доста убедљивих доказа показала да све корисно, па и неопходно за правилан развој човека што није постигнуто у детињству (чак у раном детињству), постигнуто, наравно, као могућност даљег доброг развоја — тешко се или никако надокнађује у даљем току човековог живота. Феномен отуђења, стар вековима (о отуђењу пише апостол Павле пре скоро две

хиљаде година у *Посланици Ефесцима*), који је у данашње време (на почетку ХХI века) достигао чудовишне размере, последица је не само човековог „отуђења“ од Бога, а онда и природе и других људи, већ и рђавог одгоја деце у породици, у којој је све мање љубави, а све више егоизма, што ствара „природну“ нетрпеливост међу супружницима, а онда и према деци, као и нетрпеливост деце према родитељима. Већина данашњих родитеља (младих и средовечних) у западноевропској цивилизацији, одраслих у рђавим или растављеним браковима, пошто нису добили у детињству потребну сигурност, нису је могли пренети ни својој деци; та деца, опет, када одрасту и сами постану родитељи (ако то постану), преносе даље, својој деци, нужно, све рђаве црте карактера у којем преовлађују себичност и хедонистички став према животу (нарочито према новцу); преносе, једном речи, неспособност новог члана људске заједнице да се нечега одрекне, а самим тим смањује се могућност живљења људи у заједници. Људи у Европи и Америци данас, збиља, као да су све мање заједно.

Пријимо сада са супротног краја, мање песимистичког, сложеном проблему одрицања као облика жртвовања. Чињеница је, најпре, коју сваки човек на себи може безброј пута у животу проверити: одрицање је императив живота! Ко то и зашто од нас тражи одрицање? Бог, природа, „судбина“? Не одриче ли се сам Бог своје свемоћи стварајући светове, жива бића у њима, човека на Земљи, пружајући тако човеку сталан пример зашто и он треба да се одриче своје моћи?! Управо овако је размишљала Симона Веј, знаменити француски филозоф у првој половини ХХ века, када је написала: „С обзиром на Бога, Стварање није чин ширења, већ повлачења, одрицања. Бог и сва створења мање је него Бог сам. Бог је прихватио то умањење. Он је испразнио део свога бивствовања... Бог је човеку дао могућност да умисли како је и он божанство, да би се и он, премда је створење, могао одрећи свога божанства.“

Човекова трагична немоћ да сагледа потребу самоограничавања огледа се у његовом слепилу да препозна ту немоћ. Смртан човек се брани од своје слабости на све начине, дозвољене и недозвољене, доживљавајући себе моћним, замишља да је господар земље и неба, човекобог. Како је тешко, скоро немогуће, таквом човеку (да ли и таквом народу?) да се било чега, за њега важнијег — одрекне! Јер за човека моћи све је важно! Луциферска гордост у служби негативне стране агресивног нагона и „тежње ка моћи“ основни је, збиља, „смртни грех“ многих људи, свеједно какво место они заузимали у друштвеној хијерархији. Велики психолог и психијатар ХХ века Алфред Адлер тачније је од Сигмунда Фројда закључивао своја оштроумна посматрања људске природе и људског понашања, тврдећи да је у чо-

вековом бићу његова најјача потреба — „тежња ка моћи“, тежња јача од сексуалног нагона, јер представља компензацију свеприсутног „осећања инфериорности“ у човеку, па је сексуална тежња у *служби* тежње ка моћи и владања над другим.

Ако су оба главна нагона човека, сексуални и агресивни, у служби моћи, гордости и зависти, „природно“ непријатељски расположени према сваком одрицању, а нарочито према универзалној жртви принетој људима од Исуса Христа за њихове грехове, не остаје ли човеку као једина, али поуздана нада — његово обраћање homo religiosus у себи (за К. Г. Јунга тај „религиозни човек“ један је од најстаријих архетипова присутних у колективно несвесном сваког човека), односно „вољи за смислом“, као трећем, не мање снажном и одувек присутном нагонском стремљењу у човеку! И док човек моћи не жели ничега да се одрекне, док се најчешћи тип просечног човека у свету одриче под присилом, принуђен силом закона (вероватно да су закони кроз дугу људску историју и успостављани како би се силом и претњом обуздала она страна људске природе која тражи искључиво задовољавање својих нагонских потреба — хедонистички тип човека или „културни симулант“, према Фројду), онај трећи, најређи тип људи, који се одриче и зна зашто се одриче, истинска је „со земље“ и стални духовни обновитељ човечанства и његове трагичне историје.

Сигмунд Фројд је писао о вечитој борби Ероса и Танатоса у природи и у човеку. Вољу за животом, међутим, за његовим непрестаним обнављањем, и још више, слављење и радост живљења — утемељује човек на одрицању, на непрестаној жртви. Таква је жртва Бога, али тада и човека! Та жртва никада не може бити изнуђена и онда „природно“ праћена потмулим гневом, жалошћу или резигнацијом; а она је увек таква када потиче од полицајца-цензора, човековог над-ја, или спољашњег строгог судије (то је један део Јахвеове природе, старозаветни човек у нама и спољашња диктатура); та жртва је добровољна, потекла из слободе избора слободног човека који се емпиријски уверава у оправданост жртвовања, у коме привидан губитак нечега или некога од кога се одричемо бива надокнађен многоструким добитком — приливом енергије, као и радосним употребљавањем те енергије. Да ли је ова пробуђена свест (рекао бих, чак надсвест) у човеку дело Духа Светог, добрих, истински пожртвованих родитеља, постепеног процеса успешне индивидуације или/и обожења, или нечег другог, непознатог и неочекиваног, мање је значајно од плода који човеку доноси оваква свест о неминовности (али не законске, нужне, „судбинске“) одрицања, односно жртве. У хришћанском свету освешћена жртва појединца, човека који се на путу од индивидуе до личности овој последњој довољно приближио, жртва је доживљајног хришћанина коме је Христова жртва постала блиска и разу-

мљива, јер је Голготски Крст страдања и одрицања крунисан Васкрслим Крстом који славе безбројни искрени хришћани, а што је најлепше изражено у радосним химнама непознатих и познатих хришћанских песника у току две хиљаде година хришћанске историје, исказаних у тропарима, кондацима и икосима, акатистима, у врхунском песничком достигнућу светог Симеона Новог Теолога, као и у безброј сјајних европских и српских песника кроз векове, све до наших дана.

Завршио бих овај чланак освртом на могућност (или немогућност) одрицања једног народа од улоге судије и суђења другим народима. Не знам да ли је о таквим државама и државницима (у првом реду о бившем Совјетском Савезу и Америци) неко тачније писао од Александра Солжењичина, који је сам искусио силу и моћ, различито манифестоване, у основи прожете истим архиманско-луциферским отпадништвом од Бога и Богочовека Христа, и то у чланку *Покајање и самоограничење као категорија националног живота* („Градац“, 110, Чачак, 1993).

Православни руски писац, вероватно и давно пре писања тог чланка, добро је разумео узроке и последице кризе људског духа у човечанству XX века када је говорио о неопходности „покајања и самоограничења“, не само појединаца већ и народа и нација, јер „свака нација без изузетка, ма колико се она осећала гоњена, оштећена, и потпуно у праву — несумњиво је да је било времена када је и она дала свој удео бездушности, неправедности, надмености“. Иако не верујем у могућност покајања неког народа, односно нације (Солжењичин је уверен да је управо Русија, истина у далекој прошлости, била способна за покајање, јер је „покајање било једна од првих руских националних црта“), пошто таквих примера једноставно нема у историји народа света, појам самоограничења код Солжењичина подразумева ону суштину о којој пишем у овом чланку када говорим о одрицању као самоограничењу. Можда је збиља будућност човечанства, и по Солжењичину и по мом гледишту, у великој зависности од могућности или немогућности самоограничења, односно одрицања, и то најпре освешћених хришћанских људи, бар кад је реч о западноевропској (да ли још увек и хришћанској?) цивилизацији и култури. Традиционално хришћанство, које људи, тзв. хришћани, већ одавно више формално него садржајно испољавају, у све три вероисповести хришћанске религије, као да је већ сасвим истрошено; оно тражи обнову у душама хришћана, узводећи их према доживљајној страни те најзахтевније, али најсавршеније религије света (хришћанства).*

* Види поучну књижицу Николаја Берђајева под насловом *О савршенству хришћанства и несавршености хришћана*, III издање, Богословски факултет СПЦ — Хиландарски фонд, 1996.

Хришћанска религија, наимае, а у њој посебно православље, вечна је младост човека и човечанства, јер позива све људе на *сталну обнову* њиховог бића, на непрекидну индивидуацију и временско-ванвременско обожење. Немогућа је обнова, стална обнова хришћанског човека, без *здрог доживљаја* кривице и греха, а онда и следственог покајања, уз драгоцену помоћ светих тајни Цркве — исповедања и причешћивања. Наравно да је покајање за сваког увек тешко, и то „не само због препрека самољубља него и зато што су сопствене кривице теже уочљиве“ (А. Солжењичин). Најделотворнији увод у покајање несумњиво је — одрицање као самоограничење. Без патетичних и уображених најави и покушаја одрицања, разумнији је и брже доведе до резултата свесно изабрани пут *иосијеиног* одрицања, корак по корак, са тачним учовањем и самоспознајом од чега се ваља одрећи, од чега (или од кога) почети са одрицањем.

Хришћански размишљајући, сваки хришћански човек у *доживојном иодвигу* одрицања треба са њиме да почне од оног греха (од седам „смртних грехова“) који је јасно и поштено признао као свој главни грех. Кад пред нама који се одлучимо на борбу са грехом (нема одрицања без унутарње борбе) не би постојао светли лик Исуса Христа, а онда и неки живи представник Христа на земљи, кога смо упознали, заволели и његов подвиг подражавали, никада се нико не би добровољно одрицао, већ би свако одрицање, као хиљадама година у свим политеистичким народима света до доласка Исуса Христа, било и остало природно одрицање, јер се човек увек питао и пита: чему одрицање ако одрицањем нешто не добијем?!*

Дуго је, веома дуго, кроз историју људског рода текао процес поунутрашњења спољашњих забрана, када се постепено мењало: мораш, затим — треба, да бисмо са Христом могли радосно да кажемо: хоћу — из слободе и за Христа хоћу да се одричем.

Пред људима стоје, како видим, три могућности одрицања: принудно, претворно и хришћанско. На оно прво одрицање принуђава ме спољашњи и, у бољем случају, унутрашњи полицајац (још увек најчешћи тип хетерономног морала код људи); на оно друго наводи ме лицемерна погодба са Богом, очекивање награде за труд одрицања; тек оно треће одрицање, пошто смо претходно прошли трновит пут мучног савлађивања многобројних препрека — слободно одрицање (тип аутономног морала човека), право је одрицање на које нас Бог не принуђава, већ нам само нуди Свој пример. Награда нам тада, због таквог слободног одрицања, не стиже ради наших за-

* *Do ut des* (дајем да би ти мени дао) — била је дуго латинска формула за жртву.

слуга, већ због Божије благодати и љубави, наравно и нашег свесног и осмишљеног труда при одрицању.

И још једном питање: а шта је са могућностима одрицања народа (држава)? Пошто су овакве могућности, по моме мишљењу, и у будућности незнатне, као што ни у блиској, а ни у далекој прошлости људске историје и народа у њој нису биле вероватне, остаје нам само вера у могућност одрицања у будућности што већег броја хришћанских (и нехришћанских?) људи, како би онда, исходећи, и у таквом народу порасла свест о неопходности самоодрицања, као, можда, једином услову опстанка наше планете којој реално прети еколошка катастрофа.

„После западног идеала неограничене слободе, после марксистичког поимања слободе као јарма освешћене нужности — ево истинске хришћанске дефиниције слободе: Слобода је — самостешњење! Самостешњење ради других“ (А. Солжењицин). Ако ће нас слобода спасти, а једина права слобода је у Богу, а слобода је у „самостешњењу“ (самоограничењу, одрицању), онда је она остварљива тек са буђењем и, тада, непрестаним даљим развијањем — вере, наде и љубави у човеку.